

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De versplintering en de toenemende onzekerheid van de middenklasse

Het begrip middenklasse past veel meer in de industriële context dan in de postindustriële situatie. Tegenwoordig is geen sprake meer van een homogene middenklasse en neemt de economische onzekerheid toe. Hierdoor kunnen we twijfelen of de vermeende zegeningen die vanouds aan de middenklasse worden toegeschreven, nog wel opgeld doen.

door *Jack Burgers & Jeroen van der Waal*

De socioloog Burgers is hoogleraar Grootstedelijke Vraagstukken en Jeroen van der Waal is onderzoeker aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Momenteel werkt hij aan een proefschrift over de invloed van mondialisering op stedelijke sociale ongelijkheid en conflict.

HET BELANG VAN DE MIDDENKLASSE

In de klassieke typering van Aristoteles is de middenklasse¹ niet alleen de ruggengraat van de samenleving, maar moreel ook superieur aan de elite en de onderklasse. Want de middenklasse mist het dedain en de arrogantie van de elite en de afgunst en de wrok die men wel aantreft bij de onderklasse. Om die reden zou het verdwijnen van de middenklasse fataal zijn: in dat geval resteert er volgens Aristoteles een antagonistische samenleving van louter heersers en slaven.

Ruim 23 eeuwen later is deze visie nog uiterst actueel. Ook in onze dagen leeft het idee dat de middenklasse de drager is van de samenleving en een garantie voor het tegengaan van allerhande sociale problemen. Zo is het stedelijke vernieuwingsbeleid erop gericht het aandeel van de middenklasse in de grote steden te vergroten. Daardoor, zo is althans de verwachting, zullen de problemen waarmee die steden kampen, zoals onveiligheid, werkloosheid, segregatie en verval, verminderen.

Als de middenklasse zo'n zegenrijke maatschappelijke functie vervult, is het dus van het grootste belang dat die klasse niet afkalft of inboet aan vitaliteit. In deze bijdrage proberen we een schets te geven van de kenmerken van de contemporaine middenklasse. Voor een beter begrip van de middenklasse is het verhelderend een vergelijking te maken tussen de huidige postindustriële economie en de periode van de moderne industriële economie die daaraan vooraf ging.

DE CONTOUREN VAN DE MIDDENKLASSE IN DE HOOGTIJDAGEN VAN DE MODERNE INDUSTRIËLE ECONOMIE

Na de Tweede Wereldoorlog waren sociologen² gefascineerd door de onderlinge verhouding van en de verschillen tussen twee sociale categorieën: arbeiders en employés, dus hand- en hoofdarbeiders. Interessant was dat deze categorieën voor een deel overlappende inkomens kenden, maar in status en aanzien verschilden en zelfs enigszins antagonistisch ten opzichte van elkaar stonden. De employé claimde meer prestige dan de handarbeider en de handarbeider zag de employé als slippendrager van de macht. Maar ondanks de antipathie van menig arbeider ten opzichte van het kantoorpersoneel, hadden veel arbeiders, ironisch genoeg, de ambitie dat hun kinderen op basis van een goede opleiding later ook in hun zondagse goed naar het werk konden gaan.

In de tweede helft van de vorige eeuw, in het bijzonder in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog, vormden arbeiders en employés samen het hoofdbestanddeel van de werkende bevolking. Voor de Verenigde Staten ging het in 1960 om 82 procent van de beroepsbevolking, in Nederland om 78 procent³. Sociologen wezen er toen op dat de maatschappelijke sociaaleconomische structuur grafisch het best kon worden weergegeven als een ui of een diamant: tussen een kleine elite en een sterk afgevlakte onderkant, bestaande uit een 'proletarische achterhoede'⁴, was er sprake van een breed maatschappelijk midden. Deze vorm van sociale stratificatie paste bij een moderne, geïndustrialiseerde samenleving en week sterk af van de piramidale sociale structuur die kenmerkend was voor de voorindustriële samenleving.

De periode waarin de moderne industriële samenleving tot volle bloei kwam — in Europa de drie decennia na de Tweede Wereldoorlog, in de Verenigde Staten al ongeveer twee decennia daarvoor — kenmerkte zich door krapte op de arbeidsmarkt. De economie groeide en het aantal banen ook, maar het arbeidsaanbod was tamelijk rigide, doordat vooral werd gerekruteerd uit mannelijke kostwinners en de mobiliteit van kapitaal en arbeid relatief gering was. De lonen namen als gevolg daarvan toe en de arbeiders-

klasse werd daardoor steeds meer een werknemersstand⁵. Naarmate opleidingsniveau en bijgevolg talent een belangrijker plaats kregen, namen de mogelijkheden tot sociale stijging toe. En waar de maatschappelijke verdeling van talent het karakter heeft van een normaalverdeling, is de sociaal-structurele uitkomst van een op talent gebaseerde samenleving inderdaad een ui of diamant: de bulk van de populatie zit immers in het midden als het gaat om de verdeling van cognitieve vaardigheden.

* * *

Omdat opleiding en scholing steeds meer het fundament van de moderne industriële economie werden, werd er zoveel mogelijk naar gestreefd mensen de hoogst haalbare opleiding te laten volgen. Bij het vergroten van opleidingsmogelijkheden speelde de overheid een belangrijke rol. Maar dat gold niet alleen het onderwijs: de staat werd steeds meer verzorgingsstaat en stelde allerlei vormen van collectieve consumptie ter beschikking, dat wil zeggen goederen en diensten, variërend van woningen tot gezondheidszorg, die een bijdrage leverden aan wat marxisten wel de reproductie van arbeidskracht noemen. De uitbouw van de verzorgingsstaat vergrootte niet alleen de toegang tot allerlei als sociaal aangeduide voorzieningen, maar schiep ook een snel toenemend aantal banen in zowel de overheidsbureaucratie als in de niet-commerciële vormen van dienstverlening, zoals onderwijs en gezondheidszorg, die vaak rechtstreeks van de overheid afhankelijk zijn. Ook hier betekende dat vooral een toename van witteboordenbanen.

We moeten bij de sociaaleconomische typering van de moderne industriële samenleving ook nog aandacht besteden aan de middenstand, de kleine ondernemers of zelfstandigen. In de moderne naoorlogse industriële economie leek Marx gelijk te krijgen met zijn voorspelling dat deze *pétite bourgeoisie* zou verdwijnen, want ten prooi vallen aan grote ondernemingen. De kruidenier op de hoek werd inderdaad opgeslokt door de supermarkketens.

Resumerend kunnen we stellen dat de moderne industriële economie, typerend voor de drie decennia na de Tweede Wereldoorlog, per saldo werd gekenmerkt door een sterke groei van de middenklasse. Hoewel de traditionele middenstand in omvang afnam, stond daar een sterke toename tegenover van witteboordenwerkers, zowel in de industrie als in de dienstverlening. Arbeiders werden steeds meer geschoolde werknemers en gingen met hun arbeidsvoorwaarden en beloning, maar deels ook met hun levensstijl en ambities, meer en meer lijken op de witteboordenwerkers. Er was sprake van een groeiende en — wat betreft beloning — homogener wordende middenklasse.

Maar de era van de moderne industriële economie liep in het laatste kwart van de vorige eeuw ten einde en transformeerde naar een postindu-

striële economie. En die transformatie heeft gevolgen voor de omvang en het perspectief van de middenklasse.

DE MIDDENKLASSE IN DE POSTINDUSTRIËLE ECONOMIE

Afgezet tegen de periode van de moderne industriële economie, zijn er twee belangrijke ontwikkelingen gaande met betrekking tot de middenklasse. Er is sprake van een toenemende heterogeniteit en van een groeiende economische onzekerheid van de middenklasse.

De toegenomen heterogeniteit betreft twee, deels samenhangende aspecten: de inkomensontwikkeling en de economische structuurverandering.

De inkomensongelijkheid is de afgelopen decennia nogal toegenomen en komt op het conto van stijgende lonen, stagnerende uitkeringen en de groei van het aantal huishoudens met meer inkomens.⁶ De trend van een groeiend, breed maatschappelijk midden heeft zich dus in termen van inkomen niet voortgezet.

We zagen dat hand- en hoofdarbeiders de dominante groepen waren in de ontwikkelde industriële economie. Met betrekking tot die groepen hebben zich belangrijke veranderingen voorgedaan. We merkten al op dat het aandeel van de arbeiders in de beroepsbevolking afnam en hun opleidingsniveau toenam in het moderne industriële tijdperk. Die trend heeft zich voortgezet. Arbeidsplaatsen vielen weg als gevolg van bedrijfssluitingen en automatisering, en dat proces gaat gestaag door. Daarentegen stijgt het aantal banen in de dienstverlening.

De opkomst van de postindustriële economie heeft ook gevolgen voor de inkomensverdeling: de inkomensstructuur binnen de verschillende sectoren loopt sterk uiteen. Grof gezegd komt het erop neer dat de industriële sector en de bouw een inkomensstructuur laten zien met relatief weinig lage lonen. Dit is het gevolg van het steeds verder verdwijnen van banen met een laag scholingsniveau. In de commerciële dienstverlening hebben we te maken met een gepolariseerde inkomensstructuur. De niet-commerciële dienstverlening is veel minder gepolariseerd dan de commerciële, maar heeft over de hele linie een lager inkomensniveau dan de industrie en bouw⁷.

De postindustriële economie heeft ten slotte ook geleid tot een renaissance van het kleinbedrijf. Waar de traditionele middenstand sterk aan belang heeft ingeboet, zijn de kleine ondernemingen de afgelopen jaren spectaculair gegroeid. Tussen 2000 en 2006 nam het aantal eenmansbedrijven toe met bijna 30 procent⁸. Hiervoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen. Zo is er in de traditionele industriële ondernemingen, maar in toenemende mate ook in de dienstverlening, sprake van allerlei vormen van

outsourcing. Verder is het beginnen van een eigen onderneming in bepaalde branches aantrekkelijker, want onder meer financieel lucratiever, dan het werken in loondienst. Dit geldt bijvoorbeeld in de bouw, waar sprake is van een ware explosie van nieuwe kleine bedrijven: tussen 2000 en 2006 nam het aantal eenmansbedrijven met 85 procent toe.⁹ Ondernemerschap is ook een middel om te ontsnappen aan werkloosheid, of een alternatieve route naar sociale stijging — wat vaak ook geldt voor vormen van etnisch ondernemerschap.¹⁰

Behalve door een tendens tot meer heterogeniteit, wordt het postindustriële bestel ook gekenmerkt door een grotere mate van economische onzekerheid. Drie aspecten zijn meer in het bijzonder van belang.

Het eerste betreft de inkomensontwikkeling. We merkten eerder op dat de toegenomen inkomensongelijkheid onder meer was gebaseerd op een toename van het aantal inkomens per huishouden. Deze welvaart is kwetsbaar omdat huishoudens nu veel minder stabiel zijn dan in de periode van de moderne industriële economie. Sinds 1950 is het aantal echtscheidingen per 1000 huwelijken verdrievoudigd. En die stijging zet zich recent nog door: in 1980 bedroeg het echtscheidingspercentage 24, in 2006 was dat opgelopen tot 34.¹¹ Waar twee inkomens nodig zijn voor een middenklassenlevensstijl is die levensstijl dus onzekerder dan in het tijdperk waar één inkomen volstond en relaties duurzamer waren.

Het tweede aspect van economische onzekerheid betreft de verdere rationalisering van het arbeidsproces. Die rationalisering heeft te maken met toegenomen internationale concurrentie, bezuinigingen in de collectieve sector, technologische ontwikkelingen en een steeds bedrijfsmatiger organisatie van het overheidsapparaat en andere niet-commerciële organisaties. Banen zijn minder vast en veranderen inhoudelijk.¹² Verder hebben we gezien dat het ondernemerschap sterk is toegenomen, vooral bij kleine, vaak eenmansbedrijven. Daar geldt natuurlijk voor dat die gemiddeld genomen minder bestaanszekerheid bieden dan een baan, en zeker minder dan een baan in het moderne industriële bestel.

Het derde aspect van economische onzekerheid betreft de afgenomen mogelijkheden tot sociale stijging. Sociale stijging is minstens over de generaties heen minder vanzelfsprekend geworden dan gedurende de drie decennia na de oorlog. De reden daarvoor is dat er zich op twee manieren een verkleining heeft voorgedaan van de ruimte waarin die sociale stijging zich kan voltrekken. In de eerste plaats is er het simpele feit dat de leden van de generatie die na de oorlog is opgegroeid, gemiddeld veel hoger zijn geschoold dan hun ouders, waardoor de kans groter is dat hún kinderen vervolgens lager, of op z'n best op hetzelfde niveau opgeleid zullen zijn. In de tweede plaats wordt de ruimte voor sociale stijging beperkt als gevolg

van verschuivingen tussen economische sectoren. De dienstensector genereert de meeste arbeidsplaatsen. Maar daar zien we een tendens tot inkomenspolarisatie (in de commerciële dienstverlening), dan wel een daling van inkomens ten opzichte van de industriële sector (in de niet-commerciële dienstverlening).

We kunnen concluderen dat de middenklasse versplintert langs lijnen van beloning, type huishouden, al dan niet werken voor eigen rekening en economische sectoren. Bestaanszekerheid neemt af en sociale stijging

Als sociologisch concept wordt de middenklasse steeds meer een ‘zombiecategorie’

van kinderen ten opzichte van hun ouders op grond van een hoger wordend opleidingsniveau heeft haar vanzelfsprekendheid verloren. Als sociologisch concept wordt de middenklasse steeds meer, zoals de Duitse socioloog Beck haar

noemt, een ‘zombiecategorie’.¹³ Dit is een begrip uit een voorbije periode dat weliswaar nog wordt gebruikt, maar steeds minder waarde heeft om de contemporaine samenleving te begrijpen. In de era van de moderne industriële economie was een dergelijk eenduidig begrip gerechtvaardigd door het homogene karakter van de middenklasse voor wat betreft haar economische positie en belangen. In een postindustriële economie zijn de groepen tussen de elite en de maatschappelijke onderlaag te divers geworden om met de enkelvoudige term middenklasse te worden geduid, en mogelijk te bezorgd wat hun eigen positie betreft om ook nog als draager van de samenleving te kunnen functioneren zoals Aristoteles dat lang geleden zag.

Literatuur

- Aristotle 1986. *The Politics*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Beck, U. 2002. ‘Zombie Categories: Interview with Ulrich Beck’, in U. Beck and E. Beck-Gernsheim, *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*, pp. 202-213. London: Sage.
- Berting, J. 1972 (1968). *In het brede maatschappelijke midden. Een studie over middelbare administratieve employés in 9 grote organisaties in Amsterdam*. Meppel: Boom.
- Brakel-Hofmans, M. van den (2007), *De ongelijkheid van inkomens in Nederland*, CBS Sociaaleconomische trends, 3e kwartaal 2007, pp. 7-11.
- Buiter, J. H. 1968. *Modern salariaat in wording: Van arbeidersklasse naar werknemersstand*. Rotterdam: Rotterdam University Press.
- Doorn, J.A.A. van, 1954. *De proletarische achterhoede*. Meppel: Boom
- Rusinovic, K. 2006. *Dynamic Entrepreneurship: First and second-generation immigrant entrepreneurs in Dutch Cities*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Schmid, G., & Gazier, B. 2002. *The dynamics of full employment: social integration through transitional labour markets*. Cheltenham: Edward Elgar.

Noten

-
- 1 Aristoteles, 1986, pp 266 e.v.
 - 2 Zie Berting, 1972.
 - 3 Berting, 1972: p. 1.
 - 4 Van Doorn, 1954.
 - 5 Zie Buitter, 1968.
 - 6 Van den Brakel-Hofmans, 2007.
 - 7 CBS. Als we verwijzen naar het CBS, hebben we gebruik gemaakt van de interactieve website www.cbs.nl en via o.m. 'StatLine' gegevens gegenereerd.
 - 8 Ibidem.
 - 9 Ibidem.
 - 10 Zie Rusinovic, 2006.
 - 11 CBS, zie noot 7.
 - 12 Schmid & Gazier, 2002.
 - 13 Beck, 2002.